

Alienation als moderator van de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie bij jonge adolescenten

F. M. M. Barnasconi – 3555828

F. E. Kamp – 3031187

Masterthesis Orthopedagogiek – Jeugdzorg

Universiteit van Utrecht

Begeleider: Albert Reijntjes, Ph.D.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Abstract	4
Inleiding	5
<i>Mogelijke mediators van de relatie tussen sociale afwijzing en agressie</i>	7
Methode	10
<i>Participanten</i>	10
<i>Procedure & meetinstrumenten</i>	10
<i>“Survivor”</i>	12
Resultaten	14
<i>Initiële analyse</i>	14
<i>Primaire analyse</i>	14
<i>Modereert alienation het verband tussen sociale afwijzing en directe agressie?</i>	15
<i>Modereert alienation het verband tussen sociale afwijzing en displaced agressie?</i>	16
Discussie	16
<i>Conclusie & aanbevelingen</i>	19
Referenties	21
Tabel	24
Figuur	25

Voorwoord

Na het behalen van ons bachelordiploma Pedagogische Wetenschappen, Fleur in Amsterdam en Frederike in Utrecht, startten wij in februari met onze Master Orthopedagogiek. Voor de masterthesis werden wij aan elkaar gekoppeld en werd Albert onze begeleider. Hoewel geen van ons allen bekend was met elkaar, bleek het een perfecte combinatie te zijn. We raakten door Albert gelijk geïnspireerd en geënthousiasmeerd wat betreft het onderwerp van deze scriptie. In de beschikbare – relatief korte- tijd hebben we ruim honderd kinderen van verschillende scholen in Nederland weten te testen met vragenlijsten en “Survivor”. We hebben veel geleerd van zowel het uitvoeren van het onderzoek als het verwerken van de data in SPSS. Hoewel het soms zorgde voor enige logistieke stress door de hoeveelheid laptops, kinderen en snoep verliep dit onderdeel toch soepel door de prettige samenwerking onderling. Hiervoor willen wij ook onze ICT-held Olivier bedanken, die we op ieder uur van de dag konden bellen als we weer eens niet wisten hoe de computers werkten. In het proces van het ontstaan van onze thesis hebben wij erg veel gehad aan de visie en de nuttige feedback van Albert. Gezien het contact meestal gepaard ging met een goede dosis humor en onze ingezonden stukken vaak nog dezelfde dag van commentaar werden voorzien, verliep dit proces erg aangenaam. Albert bedankt hiervoor!

Tot slot willen wij de lezer veel plezier wensen bij het lezen van onze scriptie.

Fleur Barnasconi & Frederike Kamp

Juni 2010

Abstract

This study examined whether the dispositional trait *alienation* moderates the link between acute peer rejection and aggression (both direct and displaced) in young adolescents. Participants ($N = 138$) ranging between 10 and 13 years of age, played a fictitious online computer game (“Survivor”). Participants were randomized to one of two peer feedback conditions, positive or negative. In the positive feedback condition the feedback consisted of 3 positive comments and one neutral comment. In the negative feedback condition the feedback consisted of 3 negative comments and one neutral comment. After receiving feedback, participants evaluated both peers who had judged them before, as well as other “innocent” peers. In so doing, participants could aggress in two distinct ways; i.e., subtracting money from the judges’ reward (financial aggression) and posting negative comments about them on the Survivor website (verbal aggression).

Relative to socially accepted children, rejected participants displayed significantly higher levels of both direct and displaced aggression. These effects were stronger for direct aggression. Moreover, rejected participants displayed significantly more displaced verbal (but not financial) aggression than did accepted participants. As predicted, alienation increased participants’ direct aggression against peers who had rejected them, but not against peers who had praised them, even after controlling for peer-nominated chronic rejection and peer-nominated aggression. With regard to the moderating effects of alienation on displaced aggression, an asymmetry between measures was observed. In comparison to participants with low scores on alienation, participants with higher alienation scores displayed higher levels of displaced financial aggression but not more displaced verbal aggression.

Inleiding

Agressiviteit bij jongeren is een groot maatschappelijk probleem, onder meer omdat agressie bij jeugdigen een sterke voorspeller is van levenslange agressieproblemen (Leary, Twenge, & Quinlivan, 2006.) Agressie kan worden gedefinieerd als iedere fysieke of verbale handeling die plaatsvindt met de intentie een ander levend wezen schade toe te brengen. Er kan bij agressie sprake zijn van fysieke, psychologische, sociale en/of financiële schade.

Agressie is een zeer heterogeen construct, waardoor vaak verschillende vormen van agressie worden onderscheiden. Een mogelijke tweedeling is die tussen directe en *displaced* agressie. Directe agressie is gericht op de provocateur (diegene die verantwoordelijk is voor de afwijzing of belediging; de aanstichter van het agressieve gedrag). *Displaced* agressie is gericht op 'onschuldige derden'. Het is nog grotendeels onduidelijk wat de oorzaak is van deze vorm van agressie, en welke situationele en persoonsfactoren hierbij een rol spelen. Een van de doelen van dit onderzoek is hier meer kennis en duidelijkheid over te verkrijgen.

In veel gevallen wordt agressie veroorzaakt door interpersoonlijke provocatie of afwijzing. Mensen zijn van nature sterk gemotiveerd om sociale banden met andere personen aan te gaan en te onderhouden. In het verre verleden waren mensen slechts in groepsverband in staat te overleven, en vormde sociale afwijzing een directe bedreiging voor het overleven. Waarschijnlijk daardoor zijn veel mensen tegenwoordig nog steeds bijzonder gevoelig voor afwijzing door anderen, en roept afwijzing of uitsluiting vaak negatieve gedachten en agressieve reacties op naar diegene die daarvoor verantwoordelijk is (DeWall, Twenge, Gitter, & Baumeister, 2009).

Diverse studies bij kinderen hebben laten zien dat er een relatie bestaat tussen sociale afwijzing, met name door peers, en agressief gedrag (O'Donnell, Schwab-Stone, & Ruchkin, 2006; DeWall, Twenge, Gitter, & Baumeister, 2009). Uit onderzoek is gebleken dat kinderen die langere tijd chronisch sociaal worden afgewezen in de loop der tijd meer agressief gedrag gaan vertonen dan kinderen die sociaal geaccepteerd worden. Uit longitudinaal onderzoek van Kupersmidt, Burchinal en Patterson (1995) blijkt dat aanhoudende sociale afwijzing een sterke voorspeller is van later vertoond agressief gedrag. De relatie tussen sociale afwijzing en agressief

gedrag is wederkerig. Agressieve kinderen worden vaker afgewezen door peers, en kinderen die worden afgewezen vertonen ook meer agressief gedrag (Leary, Twenge & Quinlivan, 2006).

Voorbeelden uit het dagelijks leven en recent empirisch onderzoek (e.g., Sandstrom & Herlan, 2007) laten zien dat specifieke gevallen van acute afwijzing door peers de neiging om agressief gedrag te vertonen aanzienlijk verhogen. Er zijn echter weinig studies die systematisch het verband tussen peer afwijzing als een situationele factor (“acute” afwijzing) en de daaropvolgende agressie hebben onderzocht. Dit is een belangrijke beperking, vooral omdat ervaringen zoals worden genegeerd, het als laatste worden gekozen voor een sportteam, en het ontvangen van negatieve peer feedback gemeengoed is in de kindertijd en adolescentie (Asher, Rose, & Gabriel, 2001).

Wanneer een individu acute sociale afwijzing ervaart worden vier basisbehoeften bedreigd: ergens bijhoren (*need to belong*), controle, zelfvertrouwen, en het leiden van een zinvol, betekenisvol bestaan (Williams, 2001). Wanneer deze basisbehoeften niet (voldoende) worden vervuld, leidt dit tot gevoelens van substantiële frustratie. Frustratie ligt vaak ten grondslag aan agressie (Leary, Twenge & Quinlivan, 2006). Agressie kan vervolgens een functionele respons zijn (Warburton, Williams & Cairns, 2005) om een eventueel (te) laag gevoel van *belonging* te herstellen. Tevens is er een verband aangetoond tussen het gevoel (te) weinig controle over het eigen leven te hebben en agressie (DeWall, Twenge, Gitter, & Baumeister, 2009). Uit onderzoek van Twenge en Campbell (2003) blijkt echter dat beschadigd zelfvertrouwen maar in beperkte mate verantwoordelijk is voor agressie in respons op sociale afwijzing.

Agressief gedrag vergroot de kans op nog meer afwijzing en dit staat haaks op het verlangen deel uit te maken van een sociale groep (DeWall, Twenge, Gitter en Baumeister, 2009). Het lijkt daarom enigszins paradoxaal en contraproductief dat in veel gevallen afgewezen jongeren agressief in plaats van verzoenend, pro sociaal gedrag vertonen (Twenge, Baumeister, Tice, & Stucke, 2001; Warburton et al., 2005).

Mediatoren en moderatoren van de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie

Een factor die de relatie tussen sociale afwijzing en agressie kan verklaren (een mogelijke mediator) is de activatie van “hostile cognitions” (vijandige gedachten) in respons op (acute) sociale afwijzing. Uit onderzoek van DeWall en collega’s (2009) bij volwassenen blijkt dat sociale afwijzing de gedachte oproept verraden te zijn door anderen. Dit is met name het geval wanneer een persoon het gevoel heeft zich ‘naar behoren’ gedragen te hebben om sociaal geaccepteerd te worden en vervolgens toch afgewezen wordt. Een van de gevolgen is dat de afgewezen persoon neutrale en ambigue informatie als meer vijandig blijkt te percipiëren, wat agressief gedrag jegens anderen lijkt te bevorderen. Er werd in deze studie tevens een verband gevonden tussen de negatieve cognitieve bias van sociaal afgewezen personen en agressie gericht op anderen die niet betrokken waren bij de sociale afwijzing, en zelfs personen die de participant niet eerder had gezien (DeWall et al., 2009). In deze laatste twee gevallen is sprake van displaced agressie.

De kracht van de samenhang tussen sociale afwijzing en agressie verschilt aanzienlijk tussen personen, en is afhankelijk van onder meer persoons- kenmerken (of dispositionele *traits*), zoals bijvoorbeeld de mate waarin een persoon (on)veilig gehecht is of (on)gevoelig is voor afwijzing. Individuen die veilig gehecht zijn en/of niet erg gevoelig zijn voor afwijzing, reageren gewoonlijk minder agressief op afwijzing (Leary, Twenge & Quinlivan, 2006). Een andere trait die van invloed is op de relatie tussen sociale exclusie en agressief gedrag is narcisme. Uit onderzoek van Twenge en Campbell (2003) naar het modererende effect van narcisme op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie blijkt dat naarmate afgewezen jongeren meer narcistische trekken vertonen, ze agressiever reageren. Deze kinderen zijn sneller geneigd om met agressie te reageren omdat ze bij negatieve feedback de neiging hebben om de schuld te externaliseren. Dit wordt veroorzaakt door een vertekend, “opgeblazen” zelfbeeld. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat narcisten wel minder agressief reageren wanneer ze sociaal geaccepteerd zijn (Twenge & Campbell, 2003).

Een andere trait waarvan het aannemelijk is dat ze van invloed is op de kracht van de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie is *alienation* (Twenge, Baumeister, Tice & Stucke, 2001). De letterlijke vertaling van alienation is ‘vervreemding’. In deze studie verstaan we onder alienation het gevoel van separatie

of vervreemding van de maatschappij, belangrijke derden en/of het zelf (Schabracq & Cooper, 2003). Jongeren die gevoelens van alienation ervaren, hebben niet alleen overwegend slechte sociale contacten, ze ervaren vaak ook gevoelens van onmacht, nutteloosheid, en zelf-vervreemding, waardoor ze weinig of geen grip hebben op hun eigen leven. Ze verzetten zich tegen de gangbare normen in de samenleving en verkeren vaak in een sociaal isolement (O'Donnell, Schwab-Stone, & Ruchkin, 2006).

Er zijn zowel empirische als theoretische gronden om te veronderstellen dat jongeren die hoog scoren op alienation agressiever reageren op sociale afwijzing dan jongeren die laag scoren op alienation. Alienation leek bijvoorbeeld een belangrijke factor te zijn bij de reeks dodelijke schietpartijen op diverse scholen in de Verenigde Staten. Leary en anderen (2003) deden onderzoek naar deze gevallen (“case studies”) en concludeerden dat de ouders zich in bijna alle gevallen alienated voelden en bijna zonder uitzondering voorafgaand aan het incident slachtoffer waren geweest van chronische en/of acute sociale afwijzing door *peers*. De eerder genoemde belangrijke basisbehoeften, zoals de *need to belong*, leken niet of nauwelijks te zijn vervuld. Jongeren die hoog scoren op alienation voelen zich chronisch en hevig gefrustreerd, daarom is het aannemelijk dat deze jongeren agressiever reageren op sociale afwijzing.

Een vergelijkbaar resultaat wordt gevonden in onderzoek van Reinke en Herman (2002), waaruit blijkt dat alienated kinderen op school meer met agressief gedrag reageren op afwijzing door leraren en leeftijdsgenoten. De rol van alienation is echter nog nauwelijks systematisch onderzocht. Het doel van het huidige onderzoek is na te gaan of de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie wordt beïnvloed (gemodereerd) door de mate van alienation.

In dit onderzoek diende experimenteel gemanipuleerde negatieve feedback van peers als agressie- opwekkende gebeurtenis. Participanten zijn jonge adolescenten, kinderen uit de groepen zeven en acht van de basisschool. Er zijn een aantal redenen om juist deze leeftijdsgroep te onderzoeken. Ten eerste ontstaan in deze periode voor het eerst belangrijke individuele verschillen in de mate van alienation. Hoewel jongeren van deze leeftijd vaak goed omgaan met de veranderingen en ontwikkelingstaken in hun leven, is er een substantiële groep die een meer “alienated” patroon van aanpassing laat zien (Reijntjes, Thomaes, Bushman, Boelen, Orobio de Castro, & Telch, in press). Ten tweede zijn, vergeleken met oudere adolescenten, op

deze leeftijd de negatieve effecten van alienation waarschijnlijk nog beter te voorkomen of te reduceren door preventie en/of interventie. Een andere reden voor juist deze leeftijdsgroep is dat jonge adolescenten nog meer waarde hechten aan de mening en beoordeling van peers dan jongere kinderen al in sterke mate doen. Tenslotte neemt in het begin van de adolescentie ernstig agressief en gewelddadig gedrag snel toe. De pre-adolescentie is dus een kritieke leeftijdsperiode om de invloed van alienation op de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie te onderzoeken (Reijntjes et al., in press).

In de huidige studie wordt de participanten verteld dat ze een online wedstrijd gaan spelen waarin alle spelers worden beoordeeld door een groep leeftijdgenoten ('juryleden'). De beoordeling (feedback) door de juryleden wordt experimenteel gemanipuleerd en is overwegend ofwel positief ofwel negatief van aard. Na het lezen van de feedback worden participanten in staat gesteld zelf feedback te geven aan zowel de kinderen die hen hebben beoordeeld als aan andere kinderen ("uninvolved others"). Bij het geven van de feedback kunnen participanten zich op twee manieren agressief gedragen; verbaal, en door het verlagen van de beloning die de juryleden krijgen als compensatie voor hun deelname ('financiële' agressie).

De concrete onderzoeksvraag is hoe de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie wordt beïnvloed door de score van kinderen op alienation. De bijbehorende hypothesen luiden als volgt:

H0: Alienation heeft geen effect op de relatie tussen sociale afwijzing en agressie

H1: Alienation modereert (versterkt) de relatie tussen sociale afwijzing en agressie

Hierbij zijn de volgende deelvraagstellingen geformuleerd:

- Acute sociale afwijzing leidt vaak tot agressie, is dit verband sterker als een kind hoger scoort op alienation? Gebaseerd op eerder onderzoek wordt verwacht dat alienation de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie versterkt (Leary, Kowalski, Smith & Phillips, 2003; O'Donnell, Schwab-Stone & Ruchkin, 2006; DeWall, Twenge, Gitter, & Baumeister, 2009).
- Is er verschil in de invloed van alienation op directe agressie (gericht op de aanstichter van het agressieve gedrag) versus displaced agressie (gericht op 'onschuldige derden')? Bij gebrek aan eerdere relevante studies worden ten aanzien van deze deelvraag geen a-priori hypothesen geformuleerd.

- Zijn kinderen die hoger scoren op alienation meer geneigd tot agressie in het algemeen (ook als ze positieve feedback hebben gekregen), of met name als ze zijn afgewezen? Gebaseerd op onder meer de resultaten van Reinke en Herman (2002) wordt verwacht dat kinderen die hoger scoren op alienation alleen meer geneigd zijn tot agressie als ze zijn afgewezen.

Methode

Participanten

Participanten waren 138 kinderen (73 meisjes en 65 jongens) uit de groepen 7 en 8 van reguliere basisscholen in Nederland. De participanten hadden overwegend de Nederlandse nationaliteit (93%), hadden voornamelijk een middenklasse sociaal-economische achtergrond en varieerden in leeftijd tussen de 10 en 13 jaar ($M=11.5$ jaar; $SD=8$ mnd). Leraren gaven alle kinderen in de klas toestemmingsbrieven voor hun ouders mee. Naast schriftelijke toestemming van de ouders werd ook mondelinge toestemming gegeven door de directie van de scholen en de betrokken leraren. Aan de kinderen die toestemming hadden gekregen van hun ouders werd uitgelegd dat zij niet verplicht waren om mee te doen aan het onderzoek en dat zij op elk moment hun medewerking konden staken.

Procedure en Meetinstrumenten

In de eerste van twee opeenvolgende sessies werden vragenlijsten afgenomen bij de participanten waarmee alienation en peer-genomineerde sociale acceptatie en peer-genomineerde agressie werden bepaald. De afname vond klassikaal onder schooltijd plaats in het reguliere lokaal van de betreffende groep. De leraar en de proefleiders bleven tijdens de afname in het lokaal. De proefleiders las de instructies voor en gaf aan dat participanten om uitleg konden vragen in het geval van onduidelijkheden bij het invullen van de items.

Sociale acceptatie werd gemeten door de participanten vijf klasgenoten te laten aangeven waarmee ze het liefst omgaan en vijf waar ze het minst graag mee omgaan. De score op 'populariteit' werd berekend door het aantal keer dat de naam van de participant werd genoemd bij het item "het leukst om mee om te gaan" te delen

door het totale aantal kinderen in de klas. De score op ‘afwijzing’ werd berekend door het aantal keer dat de naam van de participant werd genoemd bij het item “het minst leukst om mee om te gaan” te delen door het totale aantal kinderen in de klas. De score op sociale acceptatie werd vervolgens berekend door de score op afwijzing af te trekken van de score op populariteit, waardoor een hogere score een hogere mate van sociale acceptatie weergeeft.

Door klasgenoten genomineerde agressie werd gemeten door middel van drie items die verbale agressie (“Wie scheldt andere kinderen uit of zegt gemene dingen?”), fysieke agressie (“Wie slaat, schopt of duwt andere kinderen in de klas?”) en relationele agressie (“Wie verspreidt er leugens of roddels over andere kinderen, of wie sluiten andere kinderen buiten?”) meten. De kinderen dienden bij elk item de namen van maximaal vijf klasgenoten op te schrijven waarvoor dit het meest van toepassing was, en hierbij ook aan te geven met welke frequentie dit gedrag werd getoond (‘soms’ of ‘vaak’). Op basis van deze nominaties werd een agressiescore bepaald. Gegeven de significante intercorrelaties (gemiddelde $r=.57$, p 's $<.001$) en een meta-analyse die aangeeft dat dit soort verschillende agressiematen hetzelfde onderliggende construct meten (Carlson, Marcus-Newhall & Miller, 1989), werden de scores op deze drie items gesommeerd tot een totale agressiescore, die werd gedeeld door het aantal kinderen in de klas ($M=.39$, $SD=.65$, Cronbach's $\alpha=.80$).

Alienation werd gemeten met de Jessor en Jessor (1977) *Alienation Scale*, die uit 15 items bestaat. Dit instrument is ontwikkeld om verschillende dimensies van alienation te meten, te weten onmacht, nutteloosheid, en zelf-vervreemding. Voorbeelden van items zijn “Bijna niemand die ik ken is geïnteresseerd in hoe ik mij van binnen voel” en “Ik voel me vaak buitengesloten bij dingen die anderen doen”. De items worden gescoord op een 4-puntsschaal, die varieert van 0= *helemaal niet waar* tot 3= *helemaal waar*. Deze scores worden bij elkaar opgeteld tot een totale score, waarbij hogere scores staan voor een hoger niveau van alienation ($M=25.89$, $SD=7.5$; Cronbach $\alpha=.87$). Onderzoek heeft aangetoond dat de *Alienation Scale* intern homogeen is, een adequate test-hertest betrouwbaarheid heeft en construct validiteit heeft (Jessor & Jessor, 1977; Williamson & Cullingford, 1998). Tevens is gevonden dat hogere scores op de *Alienation Scale* negatief gerelateerd zijn aan zelfvertrouwen, ouderlijke steun, en de waarde die wordt gehecht aan schoolse prestaties, terwijl ze

positief samenhangen met sociale kritiek en een meer externe *locus of control* (Jessor & Jessor, 1977).

Aan het einde van de eerste sessie werd de participanten uitgelegd dat zij enige weken later individueel zouden deelnemen aan een computerspel op het internet, genaamd “Survivor” (Reijntjes, Dekovic, & Telch, 2007). In werkelijkheid ging het om een fictief voorgeprogrammeerd spel dat is geschreven in Visual Basic, ontworpen om de illusie te creëren dat de kinderen online meedoen aan een wedstrijd waarbij zichzelf en hun tegenstanders worden beoordeeld door een groep onbekende peers.

“Survivor”

De kinderen werden individueel getest in een stiltelokaal op school. Aan de participanten werd verteld dat ze aan een online wedstrijd genaamd “Survivor” zouden deelnemen waarbij ze een persoonlijk profiel met foto zouden opstellen om dit te laten beoordelen door een groep juryleden (onbekende kinderen van andere scholen in de regio; Reijntjes et al., 2007). Er werd bij aanvang van het spel benadrukt dat de deelnemer op elk moment tijdens het spel zonder opgave van redenen mocht stoppen.

Allereerst werd er een foto gemaakt van de kinderen met een webcam die verbonden was met de laptop. Vervolgens stelden de kinderen een profiel van zichzelf op aan de hand van antwoorden op een reeks persoonlijke vragen. Deze vragen hadden betrekking op onder andere hobby’s, favoriete tv-programma, favoriete muziek, dingen die de kinderen wel en niet leuk vonden aan zichzelf, hoe goed ze met andere kinderen kunnen opschieten en hun toekomstplannen. Het profiel inclusief foto werd daarna zogenaamd doorgestuurd naar de server en gelezen door de andere juryleden, die vervolgens concrete feedback gaven in de vorm van specifieke opmerkingen over wat ze wel en niet leuk vonden aan de proefpersoon.

Vervolgens werd de participanten verteld dat zij vijf minuten de tijd hadden om de feedback van de jury te lezen. Ze kregen foto’s te zien van acht juryleden, vier jongens en vier meisjes. Door op de foto van een bepaald jurylid te klikken werd het profiel van dit jurylid zichtbaar, alsmede de door hem of haar gegeven feedback.

Van te voren waren de participanten random toegedeeld aan een van twee feedbackcondities, positief of negatief. In beide condities bestond de feedback uit vier korte opmerkingen. Bij de kinderen in de positieve conditie waren drie van de vier positief van toon en een opmerking was neutraal. In de negatieve conditie waren drie

van de vier opmerkingen negatief van toon (bijvoorbeeld ‘ik zou geen vrienden met deze persoon willen zijn’ of ‘deze persoon lijkt me niet leuk om mee om te gaan’). Een opmerking was neutraal van toon (‘ze lijkt me iemand die veel sport’).

Vervolgens kregen de participanten de mogelijkheid om zelf zowel de juryleden die hen even daarvoor beoordeeld hadden, als een aantal andere kinderen te beoordelen. Alle kinderen dienden vier “provocateurs” (juryleden die de participanten eerder negatief hadden beoordeeld) te beoordelen en tevens vier “onschuldige” kinderen waarvan de participanten alleen het profiel hadden gelezen, maar geen feedback van hadden gekregen. Er werd aldus een onderscheid gemaakt tussen directe agressie en displaced agressie.

Middels hun beoordeling konden participanten zich op twee verschillende manieren agressief uiten, financieel en verbaal. Ten eerste konden ze de beloning die de juryleden zogenaamd zouden ontvangen beïnvloeden. De juryleden zouden in principe € 2,- ontvangen voor hun medewerking, de participanten kregen de gelegenheid om dit zo te laten of hier €1,- of €2,- aan toe te voegen of juist van af te halen (“financiële” agressie). De tweede manier was het geven van (negatief) commentaar over de juryleden dat zogenaamd op de Survivor website zou worden geplaatst naast hun foto (verbale agressie).

Aan het einde van het computerspel kreeg iedere participant een uitgebreide debriefing met als doel eventuele negatieve effecten van de fictieve peer feedback weg te nemen. De participant werd verteld dat het computerspel niet echt was en dat ook de tegenspelers en de feedback verzonnen waren. Ook werden ze geïnformeerd over waarom dit noodzakelijk was voor het slagen van het onderzoek en kregen ze te horen wat het werkelijke doel van het onderzoek was. Geen van de participanten hield vervelende gevoelens over aan het onderzoek of uitte enige vorm van boosheid nadat werd verteld dat het spel fictief was. Uit onderzoek van Hurley en Underwood (2002) is ook gebleken dat een dergelijke debriefing gewoonlijk effectief is voor jonge adolescenten.

Resultaten

Initiële Analyses

Om te bepalen of de random toewijzing aan de twee feedbackcondities (positief versus negatief) succesvol was, zijn univariate ANOVA's uitgevoerd. De resultaten wezen uit dat de scores op leeftijd ($F(1,137)=.19$, $p=.66$) en alienation ($F(1,137)=1.47$, $p=.23$) niet significant verschilden tussen beide condities, wat indiceert dat de random toewijzing heeft geresulteerd in equivalente groepen.

Alienation scores waren positief gecorreleerd met zowel peer-genomineerde agressie ($r=.21$, $p<.05$) als peer-genomineerde sociale acceptatie ($r=.39$, $p<.001$). De laatste bevinding indiceert dat alienation en sociale acceptatie wel aan elkaar gerelateerd zijn, maar niet hetzelfde meten. De peer-genomineerde agressie en peer-genomineerde sociale afwijzing zijn positief gecorreleerd ($r=.51$, $p<.001$), hetgeen consistent is met bevindingen uit eerder onderzoek, waarin werd aangetoond dat agressieve kinderen in het algemeen niet erg geliefd zijn bij hun leeftijdgenoten (e.g., Cairns, Cairns, Neckerman, Gest, & Garipey, 1988).

De twee maten van directe agressie (financieel en verbaal) waren significant positief gecorreleerd ($r=.46$, $p<.001$) en lieten eenzelfde patroon van resultaten zien. Daarom werden beide maten gestandaardiseerd en opgeteld tot een meer betrouwbare totaalscore voor directe agressie. De twee maten van displaced agressie zijn tevens significant positief gecorreleerd ($r=.23$, $p<.001$) en daarom ook gestandaardiseerd en opgeteld. Echter, gegeven de lage correlatie tussen beide maten zijn ook separate analyses uitgevoerd voor deze twee maten van displaced agressie.

Primaire Analyses

Om de belangrijkste onderzoeksvraag te beantwoorden zijn er, separaat voor directe en displaced agressie, multiële hiërarchische regressieanalyses uitgevoerd. In de eerste analyse fungeerde de geaggregeerde totaalscore voor directe agressie als de afhankelijke variabele. Feedback conditie, peer genomineerde agressie, peer genomineerde sociale acceptatie, alienation, en de interactie tussen alienation en conditie waren de predictoren. In stap 1 werd conditie ingevoerd. In stap 2 werden peer genomineerde agressie, peer genomineerde sociale acceptatie, en alienation ingebracht. In de derde stap werd de interactie tussen alienation en conditie

toegevoegd. Een identieke analyse is uitgevoerd voor displaced agressie. Omdat er geen hoofd- of interactie-effect voor sekse werden gevonden, zijn de data voor jongens en meisjes samengevoegd.

Moderereert alienation het verband tussen acute sociale afwijzing en directe agressie?

Voor directe agressie laten de resultaten zien dat er een significant effect is voor feedback conditie, wat indiceert dat afgewezen kinderen agressiever reageren dan kinderen die positieve feedback kregen ($\beta=.62$, $R^2_{\text{change}}=.38$, $F_{\text{change}}=83.11$, $p<.001$, $d=2.08$).

Vervolgens is middels ANOVA's ook voor beide agressiematen afzonderlijk het conditie-effect onderzocht. Zoals in Tabel 1 is te zien, is de directe financiële agressie significant hoger in de afwijzingsconditie dan in de acceptatieconditie ($F(1,137)=68.47$, $p<.001$, $d=1.56$; $M_{\text{succes}}=.33$, $SD_{\text{succes}}=.70$; $M_{\text{afwijzing}}=2.28$, $SD_{\text{afwijzing}}=1.80$). Ook directe verbale agressie is significant hoger in de afwijzingsconditie dan in de acceptatieconditie ($F(1,137)=39.29$, $p<.001$, $d=.97$; $M_{\text{succes}}=.03$, $SD_{\text{succes}}=.17$; $M_{\text{afwijzing}}=.97$, $SD_{\text{afwijzing}}=1.22$).

Consistent met de verwachtingen, wordt dit significante conditie-effect gekwalificeerd door een significant interactie-effect tussen alienation en conditie ($\beta=.32$, $R^2_{\text{change}}=.02$, $F_{\text{change}}=3.87$, $p<.05$). Om dit interactie-effect te interpreteren, werden simple slopes vervolganalyses uitgevoerd, conform de richtlijnen geformuleerd door Aiken en West (1991). Deze analyses lieten zien (zie Figuur 1) dat, vergeleken met positieve feedback, negatieve feedback het sterkste effect heeft op agressie bij kinderen die hoog (1 SD boven het gemiddelde) scoren op alienation ($\beta=.78$, $t=8.83$, $p<.001$). Een minder sterk effect wordt gevonden voor kinderen die gemiddeld scoren op alienation ($\beta=.64$, $t=7.59$, $p<.001$), en het effect is het zwakst bij kinderen die laag scoren op alienation (1 SD beneden het gemiddelde) ($\beta=.48$, $t=4.79$, $p<.001$).

Modereert alienation het verband tussen acute sociale afwijzing en displaced agressie?

Voor displaced agressie laten de resultaten zien dat er een significant conditie-effect is ($\beta=.18$, $R^2_{\text{change}}=.03$, $F_{\text{change}}=4.56$, $p<.05$, $d=0.38$). Tevens wordt er een hoofdeffect gevonden voor alienation ($\beta=.25$, $R^2_{\text{change}}=.06$, $F_{\text{change}}=9.23$, $p<.05$).

Vervolgens is een vergelijking gemaakt voor de beide aggressiematen separaat (zie Tabel 1). De displaced financiële agressie is hoger in de afwijzingsconditie dan in de acceptatieconditie, maar dit effect is niet significant ($F(1,137)=.04$, $p=.84$, ($M_{\text{succes}}=.79$, $SD_{\text{succes}}=1.07$; $M_{\text{afwijzing}}=.83$, $SD_{\text{afwijzing}}=1.25$). Displaced verbale agressie is wel significant hoger in de afwijzingsconditie dan in de acceptatieconditie ($F(1,137)=10.28$, $p<.01$, $d=.61$; $M_{\text{succes}}=.09$, $SD_{\text{succes}}=.29$; $M_{\text{afwijzing}}=.44$, $SD_{\text{afwijzing}}=.84$).

Vervolgens zijn twee separate regressieanalyses uitgevoerd voor de beide aggressiematen. Voor displaced verbale agressie werd geen significant hoofdeffect gevonden voor alienation ($\beta=.15$, $R^2_{\text{change}}=.02$, $F_{\text{change}}=3.47$, $p<.07$), noch een significant interactie-effect tussen alienation en conditie ($\beta=.31$, $R^2_{\text{change}}=.02$, $F_{\text{change}}=.37$, $p=.13$).

Voor displaced financiële agressie is een significant hoofdeffect voor alienation gevonden ($\beta=.24$, $R^2_{\text{change}}=.06$, $F_{\text{change}}=8.08$, $p<.01$); dat echter wordt gekwalificeerd door een significante interactie tussen conditie en alienation ($\beta=.55$, $R^2_{\text{change}}=.05$, $F_{\text{change}}=7.60$, $p<.01$).

Simple slopes vervolganalyses voor displaced financiële agressie wijzen uit dat, vergeleken met positieve feedback, negatieve feedback het sterkste effect heeft op displaced financiële agressie van kinderen die hoog scoren op alienation ($\beta=.64$, $t=6.65$, $p<.001$). Een minder sterk effect wordt gevonden voor kinderen die gemiddeld scoren op alienation ($\beta=.47$, $t=5.01$, $p<.001$), en bij kinderen die laag scoren op alienation wordt het kleinste effect op agressie gevonden ($\beta=.34$, $t=2.87$, $p<.001$).

Discussie

Het doel van het huidige onderzoek was het toetsen van de hypothese dat acut sociaal afgewezen kinderen die hoog scoren op alienation, meer agressief gedrag zullen vertonen dan hun peers die lager scoren op alienation.

Het verband tussen acute sociale afwijzing en directe agressie is significant en sterk. Voor beide maten van directe agressie gezamenlijk is de waarde van Cohen's d 2.08, terwijl een effectsize hoger dan 0.8 als sterk wordt beschouwd. Dit indiceert dat acut afgewezen kinderen met aanzienlijk meer directe agressie reageren dan kinderen die positieve feedback ontvingen. Verder wijst dit onderzoek uit dat er aanmerkelijk meer directe dan displaced agressie werd vertoond door afgewezen jongeren.

Opvallend is het verschil tussen de twee maten van displaced agressie: displaced financiële agressie wordt niet significant meer vertoond door de afgewezen jongeren, vergeleken met niet-afgewezen jongeren, terwijl dat verschil wel significant is voor displaced verbale agressie. Dit roept de vraag op of de financiële displaced aggressiemaat wel valide is.

Het zou kunnen dat relatief meer verbale dan financiële agressie wordt gericht tegen 'onschuldige derden' omdat kinderen – al dan niet bewust - van opvatting zijn dat verbale agressie minder schade aanricht dan het afnemen van geld. De drempel voor het vertonen van financiële agressie tegen 'onschuldige derden' zou voor kinderen daarom wellicht hoger zijn dan voor verbale agressie.

Consistent met de verwachtingen blijkt dat alienation een significante moderator is van de intensiteit van de vertoonde agressie in respons op acute sociale afwijzing. Zoals verwacht waren sociaal afgewezen participanten die hoog op alienation scoorden de meest agressieve kinderen. Hiermee wordt de eerste deelvraag "*Sociale afwijzing leidt vaak tot agressie, is dit verband sterker als een kind hoog scoort op alienation?*" positief beantwoord. Leary en collega's (2003) hebben aangetoond dat er bij jongeren die dodelijke schietpartijen hebben gepleegd een relatie lijkt te bestaan tussen agressie en gevoelens van zowel alienation als acute afwijzing door peers. Consistent met bovenstaande bevindingen, wijst dit onderzoek uit dat alienation het effect dat acute sociale afwijzing heeft op de intensiteit van vertoonde agressieve reacties versterkt.

Dit modererende effect van alienation was significant na gecontroleerd te hebben voor de effecten van twee variabelen die vaak invloed hebben op agressie en mogelijk een andere verklaring hadden kunnen bieden voor de bovenstaande effecten: peer-genomineerde sociale afwijzing en peer-genomineerde agressie. Hierdoor is de alternatieve verklaring dat het modererende effect van alienation op agressie wordt

verklaard door een of beide van deze twee andere kindkenmerken ("derde variabelen") onaannemelijk.

Alienation had geen algehele toename van agressie tot gevolg; na positieve feedback waren kinderen hoger op alienation niet meer dan hun leeftijdgenoten geneigd tot agressieve reacties. Het lijkt dus zo te zijn dat het agressieve gedrag van jongeren die hoog scoorden op alienation betekenisvol is en specifiek gericht is tegen diegenen die hen afwezen, dus niet tegen andere mensen in het algemeen (zoals na sociaal succes). De tweede deelvraag "*Zijn kinderen die hoog scoren op alienation meer geneigd tot agressie in het algemeen (ook als ze positieve feedback hebben gekregen), of met name als ze zijn afgewezen?*" wordt hiermee beantwoord.

Ten aanzien van de vraag "*Is er verschil in de invloed van alienation op directe agressie (gericht op de aanstichter van het agressieve gedrag) versus displaced agressie (gericht op 'onschuldige derden')?*" geldt dat jongeren hoger op alienation zowel meer directe als displaced agressie vertonen dan hun leeftijdgenoten laag op alienation. De resultaten wezen echter uit dat er voor displaced agressie een asymmetrie bestaat tussen de maten financiële en verbale agressie.

Concreet vertoonden jongeren die hoog scoorden op alienation niet significant meer displaced *verbale* agressie dan jongeren laag op alienation. Echter, het effect van sociale afwijzing (in vergelijking met sociale acceptatie) op displaced *financiële* agressie was wel sterker naarmate de score op alienation hoger is. Dus, hoewel afgewezen kinderen in het algemeen niet meer displaced financiële agressie vertonen dan hun leeftijdgenoten die sociaal geaccepteerd waren, waren afgewezen kinderen hoog op alienation wel sterker geneigd tot deze vorm van displaced agressie.

Bovenstaande bevindingen impliceren dat meer aandacht geboden is voor alienation en jongeren die blijk geven van hoge niveaus van alienation. Uit onderzoek van onder andere Leary, Kowalski, Smith en Phillips (2003) blijkt dat gevoelens van alienation gecombineerd met sociale afwijzing ernstige gevolgen kunnen hebben voor de agressie van deze jongeren. *Empowerment*, wat staat voor het verhogen van een subjectief gevoel van controle over het eigen leven, zou een belangrijke factor kunnen zijn om alienation bij jongeren te reduceren (Bracht, Kingsbury, & Rissell, 1999). Eerder onderzoek naar risico-jongeren en alienated jeugd heeft uitgewezen dat het vergroten van empowerment bij deze jongeren positieve effecten kan hebben op meerdere belangrijke domeinen, zoals het versterken van de banden met peers,

familie, en school (e.g., Moody, Childs, & Sepples, 2003). Voor wat betreft het onderwijs is het belangrijk dat leerkrachten alert zijn op situaties van acute sociale afwijzing, vooral bij alienated kinderen. Trainingen die het zelfvertrouwen van kinderen beogen te vergroten, zoals bijvoorbeeld de ‘Kanjertraining’ op basisscholen, kunnen bijdragen aan de reductie van gevoelens van alienation. De ‘Kanjertraining’ heeft als doel dat het individuele kind zich gesterkt voelt, meer zelfvertrouwen ontwikkelt, meer grip krijgt op sociale situaties en zijn/haar gevoelens adequater kan uiten (Lammers, 2009).

Conclusies en aanbevelingen

Dit onderzoek heeft, zoals alle studies, beperkingen. Ten eerste zijn de bevindingen gebaseerd op een steekproef van jonge adolescenten, bestaande uit voornamelijk kinderen uit de blanke middenklasse. Omdat onderzoek heeft aangetoond dat minderheden en jongeren met een lagere sociaal-economische status vaak hoger scoren op alienation (bv. Calabrese & Poe, 1990), zou vervolgonderzoek moeten worden uitgevoerd bij een steekproef van kinderen waarbij dergelijke groepen sterker zijn vertegenwoordigd.

Ten tweede, met betrekking tot de externe validiteit van het onderzoek, erkennen we dat er gebruik is gemaakt van een laboratoriumsetting bij het meten van de agressie. Deze laboratoriumsetting is kunstmatig en wijkt af van de ervaringen uit het dagelijks leven van de participanten. Hoewel de gevolgde procedure niet beoogt de werkelijkheid volledig te weerspiegelen, is wel getracht het experiment zodanig vorm te geven dat het de werkelijkheid zo dicht mogelijk benadert. Bovendien is aangetoond dat agressie zoals gemeten in een laboratoriumsetting en ‘echte’ agressie op soortgelijke wijze beïnvloed worden door situationele variabelen (bijvoorbeeld provocatie) en individuele verschillen (bijvoorbeeld trait anger en vijandigheid; Anderson & Bushman, 1997). Ten derde zijn de bevindingen gebaseerd op een steekproef van kinderen uit het reguliere onderwijs en niet op een klinische steekproef. Dit heeft tot gevolg dat de resultaten niet zonder meer gegeneraliseerd kunnen worden naar klinische groepen.

Het zou voor vervolgonderzoek nuttig en interessant zijn om andere leeftijdsgroepen te onderzoeken, bijvoorbeeld jongere kinderen. Ook het gebruik van andere agressiematen, zoals fysieke of relationele agressie verdient aanbeveling.

Relationele agressie betreft onder andere het manipuleren of schaden van andermans peerrelaties, en komt met name voor bij meisjes (Crick & Grotpeter, 1995; Crick, 1996). Zo blijkt uit het onderzoek van Crick en Grotpeter (1995) dat relationeel agressieve kinderen een verhoogd risico hebben op aanpassingsproblemen. Deze kinderen worden vaker afgewezen en ervaren meer gevoelens van eenzaamheid en depressie dan kinderen die minder relationeel agressief zijn. Ten slotte is een interessante vraag voor toekomstig onderzoek welke factoren verantwoordelijk zijn voor het verband tussen acute peerafwijzing en agressie. Mogelijke mediators zijn onder andere vijandige cognities, gevoelens van boosheid/woede, en dalen in zelfwaardering.

Gezien de ernst van de gevolgen van sociale afwijzing bij alienated jongeren voor zowel hen zelf als de maatschappij, is het van groot belang dat er effectieve preventie- en interventieprogramma's worden ontwikkeld en geïmplementeerd zoals programma's die zich richten op het bevorderen van de empowerment van jongeren. Met dit soort interventies, liefst op jonge leeftijd, zou agressiviteit bij Nederlandse jongeren verminderd kunnen worden.

Referenties

- Aiken, L. S. & West, S. G. (1991). *Multiple regression: testing and interpreting interactions*. Thousand Oaks: SAGE publications.
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (1997). External validity of “trivial” experiments: The case of laboratory aggression. *Review of General Psychology, 1*, 19-41.
- Asher, S. R., Rose, A. J. & Gabriel, S. W. (2001). Peer rejection in everyday life. In M. R. Leary, *Interpersonal rejection* (pp.105-142). New York: Oxford University Press US.
- Bracht, N., Kingsbury, L., & Rissel, C. (1999). A five-stage community organization model for health promotion: empowerment and partnership strategies. In: Bracht, N. (Ed), *Health promotion at the community level-new advances*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Calabrese, R. L., & Poe, J. (1990). Alienation: An explanation of high dropout rates among African American and Latino students. *Educational Research Quarterly, 14*, 22-26.
- Cairns, R. B., & Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. D., & Garipey, J. L. (1988). Social networks and aggressive behavior: Peer support of peer rejection? *Developmental Psychology, 24*, 815-823.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Terry, R. & Wright, V. (1991). The role of aggression in peer relations: An analysis of aggression episodes in boys’ play groups. *Child Development, 62*, 812–826.
- Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behaviour in the prediction of children’s future social adjustment. *Child Development, 67*, 2317-2327.
- Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). Relational Aggression, Gender, and Social-Psychological Adjustment. *Child Development, 66*, 710-722.
- DeWall, C. N., Twenge, J. M., Gitter, S. A. & Baumeister, R. F. (2009). It’s the thought that counts: The role of hostile cognition in shaping aggressive responses to social exclusion. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*, 45-59.
- Dodge, K. A., Lansford, J. E., Salzer Bruks, V., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R.

- & Price, J. M. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development, 74*, 374-393.
- Hurley, J. C. & Underwood, M. K. (2002). Children's understanding of their research rights before and after debriefing: Informed assent, confidentiality, and stopping participation. *Child Development, 73*, 132-143.
- Jessor, R., & Jessor, S. (1977). *Problem behaviour and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Kuperschmidt, J. B., Burchinal, M. & Patterson, C. J. (1995). Developmental patterns of childhood peer relations as predictors of externalizing behavior problems. *Development and Psychopathology, 7*, 825-843.
- Lammers, M. (2009). *Werkdocument – Programma's en materialen sociaal emotionele ontwikkeling*. Utrecht: Movisie.
- Leary, M. R., Kowalski, R. M., Smith, L. & Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior, 29*, 202-214.
- Leary, M. R., Twenge, J. M. & Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 111-132.
- Moody, K. A., Childs, J. C., & Sepples, S. B. (2003). Intervening with at-risk youth: Evaluation of the Youth Empowerment and Support Program. *Pediatric Nursing, 29*, 263-270.
- O'Donnell, D. A., Schwab-Stone, M. E., & Ruchkin, V. (2006). The mediating role of alienation in the development of maladjustment in youth exposed to community violence. *Development and Psychopathology, 18*, 215-232.
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. & Ramsey, E. (1990). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist, 44*, 329-335.
- Reinke, W. M. & Herman, K. C. (2002). Creating school environments that deter antisocial behaviors in youth. *Psychology in the Schools, 39*, 549-559.
- Reijntjes, A., Dekovic, M. & Telch, M. J. (2007). Support for the predictive validity of the SASC-R: Linkages with reactions to an in vivo peer evaluation manipulation. *Journal of Anxiety Disorders, 21*, 903-917.

- Sandstrom, M. J. & Herlan, R. D. (2007). Threatened egotism or confirmed inadequacy? How children's perceptions of social status influence aggressive behavior toward peers. *Journal of Social and clinical Psychology, 26*, 240-267.
- Schabracq, M. & Cooper, C. (2003). To be me or not to be me: About alienation. *Counseling Psychology Quarterly, 16*, 53-79.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M. & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 1058-1069.
- Twenge, J. M. & Campbell, W. K. (2003). "Isn't It Fun to Get the Respect That We're Going to Deserve?" Narcissism, Social Rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*, 261-272.
- Warburton, W. A., Williams, K. D. & Cairns, D. R. (2005). When ostracism leads to aggression: The moderating effects of control deprivation. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*, 213-220.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. New York: Guilford Press.
- Williamson, I. & Cullingford, C. (1998). Adolescent Alienation: its correlates and consequences. *Educational Studies, 2*, 333-343.

Tabel. 1. *Gemiddelden, standaarddeviaties van Alienation, Peer-genomineerde sociale afwijzing, Peer-genomineerde Agressie, Leeftijd, en Agressieve reacties per Conditie*

Variabele	Feedback Conditie					
	Acceptatie (n = 67)		Afwijzing (n = 71)		Totaal (n = 138)	
	M	SD	M	SD	M	SD
Alienation	11.69	8.47	10.14	6.43	10.89	7.50
Peer-genomineerde chronische sociale afwijzing	.21	.14	.20	.12	.21	.13
Peer-genomineerde Agressie	.50	.78	.30	.49	.39	.65
Leeftijd (maanden)	138.2	7.5	137.6	8.4	137.9	7.9
Directe Verbale Agressie ^a	.03	.17	.97	1.22	.51	.99
Directe Financiële Agressie ^a	.33	.70	2.28	1.81	1.33	1.69
Samengestelde agressiemaat	-1.08	.48	1.02	1.83	0.00	1.71
Directe Agressie ^b						
Displaced Verbale Agressie ^a	.09	.29	.44	.84	.27	.66
Displaced Financiële Agressie ^a	.79	1.07	.83	1.25	.81	1.16
Samengestelde agressiemaat Displaced Agressie ^b	-.29	1.00	.27	1.93	.00	1.57

Noot. ^a Hogere scores indiceren meer agressie. ^b Opgetelde gestandaardiseerde scores van financiële en verbale agressie; hogere scores staan voor meer agressie.

Figuur 1. *De modererende effecten van alienation op de relatie tussen acute peer afwijzing en directe agressie.*

